

Міністерство освіти та науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»

Історико-філологічний факультет

Кафедра української та зарубіжної літератур

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА АНАЛІЗУ
ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ: СУЧАСНІ ВЕКТОРИ
ДОСЛІДЖЕНЬ**

Збірник наукових статей

Одеса

2023

УДК 811.161.2'42 (075.8)

Рекомендовано до друку Вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
(протокол № 4 від 26 жовтня 2023 року)

Редакційна колегія

Авксентьєва Г. А., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Боєва Е. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Павлюк Н. Л., кандидат філологічних наук, викладач – відповідальний редактор.

Яремчук Н. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Рецензенти

Шевченко Т. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Олексенко В. П. – доктор філологічних наук, професор кафедри української і слов'янської філології та журналістики Херсонського державного університету.

Теорія та практика аналізу художнього тексту: сучасні вектори досліджень : збірн. наук. статей. Одеса : Університет Ушинського, 2023. 203 с.

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2023

народнопоетичної традиції, а межа між істиною та видумкою – непомітна. Твір започаткував появу більшої кількості романів філософського та «міфологічного» плану.

Література

1. Журавська О. В. Дихотомія «Реального» й «Ірреального» хронотопу як категоріальна жанрова ознака українського химерного роману 2-ї половини ХХ ст.: дисертація. Київ, 2018. 218 с.
2. Земляк В.С. Лебедина згряя. Зелені Млини. Київ : Рад. письменник, 1977. 624 с.
3. Кобилко Н. А. Сучасна українська химерна проза та жанрові різновиди «Темної літератури». *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*. Харків. 2021. Вип. 47. С. 93–98.
4. Кобилко Н. А. Химерна проза в українській літературі як сфера актуалізації міфопоетичного: Вид-во УЖНУ «Говерла». *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Харків. 2018. Вип. 23. С. 168-171.
5. Кобилко Н. А. Химерність образів цапа Фабіяна і Фабіяна-філософа в діалогії В. Земляка «Лебедина згряя» та «Зелені млини». *Українські студії в європейському контексті*. Харків. 2022. Вип. 5. С. 70-75.
6. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка]. Київ : Академія, 2007. 752 с.
7. Словник української мови : в 11 тт. / За ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970-1980. Т. 11. 500 с.
8. Юрик В. О. Елементи фантастики та соціалістичного реалізму в жанрі химерного роману: автореф. м-ра філ. наук: 16.01. Чорномор. нац. ун-т ім. П. Могили. Миколаїв, 2020. 14 с.

Тетяна ТОПАЩЕНКО,
магістранта 1 р.н.
історико-філологічного факультету
Університету Ушинського

**СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ
ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ГУМОРИСТИЧНИХ ТВОРАХ
С. ОЛІЙНИКА ТА О. ВИШНІ**

Постановка проблеми. В останні роки жодна галузь лінгвістичної науки не привертала до себе такої уваги, як фразеологічна система в її сучасному та історичному стані. На значну увагу заслуговує і питання функціонування фразеологізмів художніх творів. Використовуючи різні ідіоматичні вислови, прислів'я та приказки в їх традиційних та трансформованих формах, письменники досягають великої художньої майстерності, лаконічності, чіткості та переконливості у відтворенні реальної дійсності. Адже саме в контексті фразеологічна одиниця набуває належного їй звучання експресії, забезпечує розкриття своєї семантики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Становлення фразеології як галузі лінгвістики відбулося у середині 50-х років 20 ст. і пов'язане з іменами Ш. Баллі, А. Сеше, О. О. Потебні, І. К. Білодіда, Л. А. Булаховського, Н. Д. Бабич, Б. О. Ларіна, І. Г. Чередниченка, М. А. Жовтобрюха та ін., що ґрунтовно досліджували природу словосполучень, сприяли вичленовуванню фразеології із синтаксису, лексикології і стилістики і заклали глибокі основи вивчення фразеологічних зворотів мови. Відомо, що фразеологізми найповніше розкривають свій потенціал у певному контексті, оскільки несуть стилістичну конотацію, відповідно до мовленнєвої ситуації вавіюють семантичні відтінки. Тому чимало мовознавчих досліджень про фразеологічні одиниці здійснено на матеріалі художніх текстів (роботи Ю. Траган, В. Папіш, Н. Венжинович, М. Вотьканич, А. Пономаренко та інші.) Проте фразеологія у творчості українських майстрів художнього слова досліджена досить мало, і це зумовлює **актуальність** представленої розвідки.

В мові виявляється ментальність народу, через неї людина передає власні переживання, почуття. Життя народу «діє через унікальну душу певної культури (особистість)», а це зумовлює специфіку світовідчуття та світосприйняття особистості [6, с. 6; 1, с. 8]. І саме фразеологізми яскраво висвітлюють усі особливості народного характеру, відтворюють національну культуру. Представники кожного покоління, особливо художники слова, вносять до скарбниці народної мудрості частку себе. До них належать і такі митці, як Остап Вишня і Степан Олійник, яких об'єднують саме риси національного характеру, виражені за допомогою мови, елементів лірики, доброзичливого гумору, часом нищівної сатири. Отже, нами здійснюється спроба дослідити фразеологізми у художньому мовленні зазначених письменників; це становить **об'єкт** представленою дослідження.

Предметом є розгалужена система фразеологічних одиниць, визначення їх структурно-граматичних розрядів. **Мета** нашої статті – з'ясувати особливості функціонування, структурно-граматичної організації фразеологічних одиниць у художньому мовленні С. Олійника і О. Вишні, їхню здатність вступати у системні семантичні зв'язки.

Виклад основного матеріалу. У досліджуваних творах більшість становлять фразеологізми, що за структурою співвідносяться зі словосполученнями. Вони поділяються на 2 основні групи залежно від того, яка частина мови виступає в них стрижневим словом – іменник чи дієслово. Так, поширеною є структура «**прикметник + іменник**», де залежним словом є прикметник у препозиції: *біла пляма* (у ролі додатка) – недосліджене, маловивчене питання [7, 2, с. 649]: «Цю білу пляму в світовій літературі я, з належною мені скромністю, постараюся замазати» [2, с. 19]; *вовча думка* (у ролі підмета) – лихий, недобрий намір [7, 1, с. 271]: «вовча думка сиділа під капелюхом в Тимоша Дилди» [2, с. 261]; *каїнове діло* (у ролі додатка) – зрада убивство, жорстокі вчинки [7, 1, с. 246]: «заякують їх (...), щоб і далі робити своє каїнове діло» [2, с. 245]; *курячий мозок* (у ролі додатка) – хто-

небудь нерозумний, нетямущий [7, 1, с. 501]: «*І отож воно курячим мозком своїм мимрило*» [4, с. 25]; *невелика птиця* (у ролі складеного іменного присудка) – людина, яка не займає визначного становища в суспільстві [7, 2, с. 716]: «*як не є міністра зять, сам хоч птиця невелика*» [5, с. 72]; *орлиний зір* (у ролі додатка) – синонім до фразеологізму *гостре око*: хто-небудь добре бачить, спостережливий, кмітливий [7, 2, с. 583]: «*Колись орлиний мавши зір, сьогодні носить окуляри*» [5, с. 246]. Часто зустрічається також структура «іменник + іменник у непрямому відмінку»: *камінь на душу* (у ролі головного члена речення) – варіант до фразеологізму *камінь ліг на душу*: кого-небудь спіткало горе, нещастя [7, 1, с. 363]: «*Не невістка – а камінь на душу! Пропаде з нею бідний синок*» [5, с. 200]; *кіт у мішку* (в ролі додатка) – від фразеологізму *купувати kota в мішку*: придбати що-небудь, не бачачи й не знаючи його якостей [7, 1, с. 405]: «*Преподнесуть тобі царя, ніби kota в мішку*» [4, с. 102]; *світ за очі* (у ролі обставини) – не вибираючи шляху, кудт завгодно; невідомо куди; у безвість [7, 2, с. 784]: «*Летіли світ за очі, мов навіжені, збивали боками хрести!*» [5, с. 22]; *собаці під хвіст* (у ролі обставини) – даремно, марно, без позитивних наслідків [7, 2, с. 924]: «*Скільки за цю «немку»? Шістдесят (...) Собаці під хвіст!*» [2, с. 84]; *тіні на обличчі* (у ролі головного члена речення) – у зв'язку з обставинами хмурнішати, міняти настрій у поганий бік – від фразеологізму *мінитися на обличчя*: набирати іншого виразу обличчя у зв'язку з переживаннями, злістю, радістю [7, 1, с. 491]: «*В гостя – тіні на обличчі, гість нахмурився, як ніч*» [5, с. 259].

Фразеологізми даної групи здебільшого виконують у реченні функції підмета, додатка, виступають іменною частиною складеного присудка.

Найчисельнішою у досліджуваних творах є структурна підгрупа «дієслово + іменник», що найчастіше уживається у ролі присудка: *бити по руках* – доходити до згоди, домовлятися про щось [7, 1, с. 24]: «*Дядько (...) б'є по руках, каже: «Двадцять п'ять!»*» [2, с. 90]; *бити у дзвін* – синонім до фразеологізму *бити тривогу*: виявляти занепокоєння, тривожитися [7, 1, с.

25]: «Головбух приносив справки, захищався, бив у дзвін» [5, с. 321]; **брати в кліщі** – варіант до фразеологізму **тримати в кліщах**: примушувати кого-небудь дотримуватися суворої дисципліни, обмежувати чиюсь свободу дій [7, 2, с. 896]: «хай і обходять ворога, хай і беруть один одного в кліщі, хай роблять усе те, що робиться на війні» [2, с. 289]; **брати за горло** – поставити кого-небудь у безвихідне становище чи, ведучи рішучий наступ проти кого-небудь, настирливо або силою домагатися чогось: «Рятуйте! За горло беруть папірці!» [5, с. 319]; **брати на мушку** – зосереджувати увагу на комусь, чомусь, спостерігати, стежити за кимсь, чимось [7, 1, с. 57]: «І коли я підіймаю рушниці й беру його на мушку, я не селезня бачу на озері, я бачу себе на перелазі» [2, с. 161]; **валитися з ніг** – знесилюватися, знемагати; дуже втомлюватися, виснажуватися від чого-небудь [7, 1, с. 66]: «Вже зніг аж валяться вони, ні дня спокійного, ні ночі» [5, с. 144]; **везти на шиї** – дуже багато працювати на кого-небудь, утримувати когось своєю працею [7, 1, с. 72]: «То будеш весь вік нахабу на шиї отак везти!» [5, с. 144]; **дати на лапу** – плата за які-небудь послуги або винагорода за щось, хабар [7, 1, с. 416]: «Спершу – дай йому на лапу...» [5, с. 416]; **зирити чортом** – варіант до фразеологізму **дивитися вовком**: неприязно, вороже ставитись до когось, чогось [7, 1, с. 237]: «То ж сьогодні принципово зирив чортом на спиртне!» [5, с. 45]; **закинути фразу** – варіант до фразеологізму **замовити слово**: звернутись до когось із клопотанням про кого-небудь [7, 1, с. 313]: «Ти закинь за мене фразу у конторі «Хліб – вино!» [5, с. 38]; **здати в архів** – відкидати, забувати що-небудь як застаріле, непотрібне [7, 1, с. 330]: «Ні! Лайдаку доведеться здати ці плани в архів» [5, с. 196]; **клацати зубами** – прагнути домогтися, досягти чого-небудь [7, 1, с. 381]: «всі в клубі веселяться, танцюють, а ти ходи вовком повід вікнами та зубами клацай!» [3, с. 15]; **лягти кістьми** – бути знищеним, розгромленим (переважно про ворогів) [7, 1, с. 445]: «То ляжуть кістьми й годуватимуть раків у мулі морським на самісінькім дні!» [5, с. 28]; **мозолити очі** – постійно

або часто перебувати десь; набридати кому–небудь своєю присутністю, набридати [7, 1, с. 501]: «Раз у три дні (...) **мозолить там очі** усім, набрида» [5, с. 237]; **молоти язиком** – вести несерйозні, беззмістовні розмови, займатися пустими балачками; базікати [7, 1, с. 504]: «А він, нероба – «критикан» **молоти буде язиком!**» [5, с. 170]; **набрати води у рот** – уперто мовчати; нічого не говорити [7, 1, с. 517]: «Мовчав, як риба, мов у рот **набрав води!**» [5, с. 321]; **наступати на п'яти** – наздоганяючи, переслідувати, йти, рухатись дуже близько від кого–небудь [7, 2, с. 536]: «З вибухівкою Барбос **наступа вже на п'яти!**» [5, с. 8]; **пасти задніх** – бути позаду всіх, останнім, відставати або поступатися в чому–небудь [7, 2, с. 609]: «Де причина і яка, що **пасеш ти задніх знову?**» [5, с. 71]; **підкласти свиню** – нишком, ненароком завдати кому–небудь прикрощів, робити неприємність, підлість [7, 2, с. 634]: «Бо **підклало нам свиню** порося маленьке!» [5, с. 324]; **плескати язиком** – багато говорити про щось неістотне, пусте [7, 2, с. 645]: «Взяв би ти й зробив, а то тільки **язиком плескати вмієш!**» [3, с. 35]; **показати клас** – зробити, виконати що–небудь з великою майстерністю, з великим успіхом [7, 2, с. 663]: «Так за те ж уже на полюванні **клас можна буде показати**» [2, с. 229]; **протерти очі** – прокидатися, вставати після сну [7, 2, с. 712]: «Напиши, **протерши очі**, звіт в конторі «Пух–перо»...» [5, с. 214]; **пустити шпильку** – говорити кому–небудь щось дошкульне, неприємне [7, 2, с. 721]: «Чую, **шпильку хтось пустив**» [5, с. 133]; **сидіти в печінках** – набридати, надокучати кому–небудь [7, 2, с. 805]: «Самі політь, як вам так уже ті бур'яни в **печінках сидять**» [3, с.80]; **скреготіти зубами** – виявляти гнів, роздратування, невдоволення [7, 2, с. 850]: «Тиміш Іванович **скреготів зубами**» [2, с. 262]; **спустити шкуру** – нещадно бити, шмагати або суворо покарати кого–небудь [7, 2, с. 855]: «Єжелі ти (...) здаватимешся, я з тебе, заразо, **шкуру спущу**» [4, с. 58]; **тримати марку** – керуватися певними нормами поведінки для збереження своєї репутації [7, 2, с. 896]: «Щоб і тут **тримати марку**, дасть

коротких два дзвінки й кличе Аллу–секретарку фіксувати вказівки» [5, с. 100]; **шкірити зуби** – сміятися «Ця на хлопців погляда, **шкірить** зуби і регоче» [5, с. 134].

Значна кількість фразеологізмів виступає у ролі головного члена речення, подібного до присудка: **вернути гори** – зробити, виконати велику, навіть неможливу роботу; зробити дуже багато [7, 2, с. 613]: «З таким робити можна вік, з таким **вернути** можна **гори!**» [5, с. 102]; **вийти сухим з води** – будучи виним, уміло уникати покарання або нарікання; залишатися непокараним або незаплямованим [7, 1, с. 111]: «Вкрасти на морі все одно, що вкрасти на суходолі, з тою тільки різницею, що на морі тіжче **«сухим з води вийти»** [4, с. 99]; **дати перцю** – дуже лаяти, сварити, гостро критикувати кого-небудь [7, 1, с. 213]: «Та ось діяча фізкультурного руху зовуть звітувати у зал виконкому, щоб **дати** йому **перцю**, сякому-такому!» [5, с. 61]; **забило дух** – перехопила дихання від різкого подразнення органів чуття, гострого напруження, хвилювання [7, 1, с. 298]: «Хоч уже й **забило дух**, вихляси в'яже» [5, с. 178]; **кадити фіміам** – дуже вихвалити когось улесливо [7, 1, с. 360]: «І справді, доволі **кадить фіміам!** Це нам непотрібно, на шкоду це нам!» [5, с. 258]; **ловити гав** – виявляти неухважність; не використовувати якісь можливості, упускати слушну нагоду [7, 1, с. 445]: «**Гав тут ловити** не можна! Діалог з козою має бути стенографічний» [2, с. 218]; **спадати на думку** – хто-небудь починає думати про щось, когось, задумуватися над чимось [7, 2, с. 845]: «Інколи мені **спало на думку** на запитання про моє здоров'я відповідати: «Спасибі! Хвалити Бога, я вже **вмер!**» [2, с. 243];

Іноді автори свідомо переробляють фразеологізми або вдаються до їхніх варіантів з метою створення певного ефекту, експресії. Так, стійкий вираз **викликати із п'ят свою душу** є авторською переробкою фразеологізму **душа в п'яти втекла** (хто-небудь відчуває сильний переляк; дуже страшно комусь [7, 1, с. 278]): «Чого ви, – сміюся, – злякалися пане?

Скоріш викликайте із п'ят свою душу та йдіть» [5, с. 271]; *натискати на п'яти* є варіантом до фразеологізму *натискати на всі педалі* – докладати всіх зусиль для швидкого виконання чого-небудь [7, 2, с. 536]: «*А йому і пізній час натискай на п'яти. Бо наказ: портрета з вас треба в номер дати»* [5, с. 207].

Окремі фразеологізми автори уживають із часткою *не*: *ховати кінці в воду* – не залишати ніяких ознак, слідів від якогось вчинку (переважно негативного) [7, 2, с. 928] – подається у вигляді спонукального речення: «*Не ховайте кінці в воду! Круть нахмурились, Круть не вщух»* [5, с. 321]; *тратити пальне* є авторським варіантом до фразеологізму *тратити порох* – докладати значних зусиль для здійснення, досягнення чого-небудь (переважно марно, безрезультатно) [7, 1, с. 108]: «*Не марнуй, не трать пального для ефекту показного!»* [5, с. 81].

Стійкі словосполучення зі структурою «дієслово + займенник», «дієслово + прислівник» уживаються як варіанти до фразеологізмів або авторські новотвори: *жувати те ж саме* – варіант до фразеологізму *жувати жуїку* (нудно і настирливо повторювати одне й те ж [7, 1, с. 296]): «*На кожних зборах те ж саме жує пролаза-кандидат»* [5, с. 103]; *схилитися набік* – заснути (словником не фіксується): «*Я Лубни проспав боюся, Розбуди мене в Лубнах!.. Сіла баба у куточку і схилилася набік»* [5, с. 205].

Значення окремих фразеологізмів розширюються у контексті. Так, у словосполученні *схопити гарбуза* (одержувати відмову під час сватання) значення розширюється за рахунок обіграння прізвища *Гарбуз* за допомогою повтору у складі стійкого словосполучення – чийсь наміри не справдилися: «*Вслід його утікаючі тіні – з цеху сніг розкотивсь, як гроза! Так Омелько Гарбуз на Україні в запорожців схопив гарбуза»* [5, с. 363].

Взагалі, проаналізувавши структурну групу дієслівних фразеологізмів, ми дійшли висновку, що у даній структурній підгрупі немає постійного

порядку розташування компонентів. Окремі дієслова-компоненти допускають синонімічну заміну, внаслідок чого виникають фразеологічні варіанти. Стрижневий компонент тут найчастіше буває змінним: за формою особи, числа, часу, виду, способу. За своїми граматичними ознаками такі фразеологізми в основному співвідносяться з дієсловами і в реченні виконують роль присудків.

Висновки. Як показало дослідження, фразеологізми типу словосполучень складають більшу частину проаналізованого матеріалу. Найчисельнішою є група дієслівних фразеологічних конструкцій, які використовуються на позначення дії, процесу, стану. Серед фразеологічних одиниць даного типу широко представлене явище варіативності (*кидати зір – кинути оком; тратити пальне – тратити порох*), явище синонімії (*крутити мізки – морочити голову; дати на лапу – підмазати за услугу*), і явище антонімії (*плескати язиком – прикусити язичок; схилитися набік – протерти очі*). Трансформації загальноживаних фразеологізмів, нові авторські утворення надають мові творів Степана Олійника і Остапа Вишні більшої художньої сили, додаткової образності, індивідуального колориту.

Фразеологічні варіанти і синоніми Степан Олійник і Остап Вишня використовують для передачі найтонших відтінків значення, характеристики й оцінки предмету, явища, ситуації, надання їм відповідної оцінки. Митці використовують фразеологізми як активний образотворчий чинник авторської оповіді, засіб виключної точності і експресивно-естетичної наснаженості. За допомогою фразем автори передають ставлення до зображуваних подій, акцентують смислову і стильову позиції мовних засобів. Майстерно і влучно використовуючи стійкі мовні звороти, письменники глибоко і колоритно відтворюють дійсність і різноманітні життєві ситуації.

Література

1. Авксентьев Л. И. Фразеологична одиниця як предмет фразеології та її основні ознаки. *Мовознавство*. 1979. № 5. С. 8–13.

2. Вишня Остап. Вишневі усмішки. Київ : Дніпро, 1985. 298 с.
3. Вишня Остап. Нещасне кохання. Київ : Дніпро, 1956. 206 с.
4. Вишня Остап. Усмішки, фейлетони, гуморески. Київ : Дніпро, 1974. Т. 1. 256 с.
5. Олійник Степан. Гумор і сатира. Київ : Дніпро, 1988. 388 с.
6. Українська душа. Київ : Либідь, 1992. 168 с.
7. Фразеологічний словник української мови: у 2-х книгах. Київ : Наукова думка, 1993.

*Катерина ШПЛЄВАЯ,
студентка 2 курсу
історико-філологічного факультету
Університету Ушинського*

ЗАСОБИ РОЗКРИТТЯ ХАРАКТЕРІВ У ПОВІСТІ ОКСАНИ ЗАБУЖКО «КАЗКА ПРО КАЛИНОВУ СОПІЛКУ»

Постановка проблеми полягає в тому, що твори сучасної української письменниці Оксани Забужко є віддзеркаленням усіх проблем суспільства. Увага до творчості письменниці посилюється ще й тим, що станом на сьогодні існує незначна кількість теоретичних праць з висвітлення цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасну українську літературу детально вивчають літературознавці. Щодо творчості Оксани Забужко маємо праці Т. Гундорової, Н. Зборовської, Л. Таран, В. Скуратівського, Р. Харчук та інші.

Мета статті передбачає аналіз художніх засобів для розкриття характерів, які використала Оксана Забужко у повісті «Казка про калинову сопілку».